

обставинну синтаксему. Наприклад: *Підпалив, а тепер з допомогою лізе* (У.Самчук); *Підпалив, а тепер робить спробу, щоб допомогти*. – *Та хіба я за податком?* – *роззубився Юхим* (М.Стельмах); *Хіба я прийшов, щоб дізнатися про податок?*

Конструкції S + P(Vf) + *прер* (з) + N5 переважає в книжних стилях мови, зокрема – у діловому. Іменник у формі орудного відмінка (переважно віддієслівний (з *проханням, із побажанням, з порадою, з подякою* та ін.) приєднує форму інфінітива, а отже, значення мети в таких конструкціях виражено ускладненням основного предиката значенням другорядної предикації, презентованої однією або двома формами залежного інфінітива. Наприклад: *У листопаді 1847 року він [Шевченко] звертається до коменданта з проханням дозволити перекладати з грецької твору Евріпіда, зрозуміло російською мовою* (“Слово і час”, 1/91, с.34).

Синонімічна конструкція із похідним прийменником *з метою* заступає сполучник мети *щоб*, трансформуючи підрядну частину речення у предикативну синтагму. Наприклад: *Він залучив новітні структурні методи... з метою прояснити акцентуаційні закономірності Шевченкового віршування* (“Слово і час”, 7/91, с.57).

Структура речення з відношеннями мети S + P (Vf) + Adv inten виражає дію суб'єкта як бажану, заплановану, прогнозовану суб'єктом. Семантичний суб'єкт – діяч – особа ставить певну мету. Наприклад: *На той останній страшний суд мерці за правдою встають* (Т.Шевченко).

Значення мети передають іменниково-відмінкові звороти: *Комісія... готує звернення з роз'ясненням* (звернення, яке за метою?). *Все чесно, ніяких переховувань, ніякого роздавання дефіцитної книжки по знайомству, з цілями підлабузницькими, з намірами нечесними* (П.Загребельний).

Можливе також уживання прийменниково-відмінкових форм орудного з прийменниками *з, за, поза* на вираження семантико-синтаксичних відношень умови, допусту та міри. Наприклад: *З такою філософією можна й до монархії дійти* (“Слово і час”, 7/91, с.66); *Я не звик, щоб мов, хай навіть копійчане, пропадало, бо за копійкою карбованця попустиш!* (М.Стельмах); *Але поза вашою волею це результат непередбачених фатальних протиріч* (І.Багряний); *Приніс повну кепку з горою* (Гр.Гютюнник).

Функція вираження умовних відношень для орудного прийменникового лежить у площині крайньої периферії, загалом ця словоформа є синонімічною до форм родового (за умови чого?): *за умови такої філософії, за умови погодження* та ін.

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити висновок про своєрідність семантико-синтаксичних відношень, експлікованих словоформами орудного з логічними прийменниками. Периферійні значення прийменниково-відмінкових форм орудного різняться сферами вживання: з прийменниками *за, під* функціонують переважно в розмовному мовленні, інші – переважно у книжних. Загалом спостерігається деяка вибірковість у продуктивності прийменникових словоформ орудного у синонімічних засобах української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики. Монография. – М.: Гнозис, 2005. – 326с.
2. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М. – Л.: Учпедгиз, 1947. – 784с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови [За ред. Івана Вихованця]. – К.: Пульсари, 2004. – 398с.
4. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 191с.
5. Кучеренко І.К. Лексичне значення прийменника // Мовознавство. – 1973. – №3. – С. 12-23.
6. Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. Навч. посібник. – К.: Київ пед. ін-т, 1978. – 107с.
7. Степаненко М.І. Валентність каузального поширювача і її зв'язок із семантичною і формально-граматичною структурою речення // Микола Іванович Степаненко. Історія, Граматика, Поетика українського слова. – Полтава: АСМІ, 2008. – С. 164-175.

This article is devoted to define functions of substantive forms of the instrumental case with logical prepositions which are secondary for them and their characteristics as a means of expression in sentence's structure of the appointed situation, represented in reasons, purposes, conditional and other logical ties.

Key words: preposition-case forms, logical prepositions, appointed situation, secondary predication, syntactical derivation.

Н. В. Шульжук

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ У ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

У статті здійснено дослідження особливостей комунікативної організації складного речення у діалогічному мовленні. Відзначено, що переважна більшість реплік діалогу функціонально двопланова, часто наявна невідповідність між комунікативною та формально-синтаксичною організацією складного речення-репліки.

Ключові слова: діалогічна єдність, комунікативний аспект, тема, рема, формально-синтаксичний аспект.

Теорія сучасного синтаксису багатоаспектна і у відносно кінцевому вигляді не представлена для мовної практики. Але головні постулати цієї теорії визначені. Речення може бути проаналізоване у різних аспектах. Для сучасного синтаксису актуальним є розгляд речення як одиниці, що поряд з формальною будовою має певну семантичну структуру і комунікативну організацію. Ідея про складну, багатоаспектну будову речення, висловлена Ф.Данешем, була активно розвинута у працях Н.Д.Арутюнової, В.А.Белашапкової, І.І.Ковтунової, І.Р.Вихованця.

Повнокровна реалізація усіх аспектів дослідження речення можлива на матеріалі діалогічного мовлення, що є основною формою розмовного функціонально-стилістичного різновиду загальнонародної мови. У сфері мовлення

речення є одиницею, яка набуває додаткових функцій, виступаючи частиною більшого синтаксичного цілого, його ланкою. Через те, крім суто мовних ознак, речення у мовленні потребує засобів, які б сигналізували про його незольованість. Оскільки в діалозі інформація йде відразу кількома каналами, то зрозуміло, що синкретизм мовлення викликає й різноаспектні характеристики діалогу. У цьому плані не послаблюється інтерес мовознавців до проблем діалогічного мовлення, яке в системі сучасного синтаксису має своєрідну формально-синтаксичну організацію, семантичну структуру й комунікативну специфіку.

Комунікативний ярус діалогічного речення займає своєрідне місце в ярусній організації речення, утворюючи мовленнєву надбудову над мовним синтаксисом. Якщо семантико-синтаксичний і формально-граматичний яруси речення стосуються сфери мови, внаслідок чого вони мають більшу стабільність і визначеність, то комунікативний спрямований у сферу мовлення і тому, відображаючи потреби комунікації, є найбільш динамічним. Дослідити особливості комунікативної організації складного речення у діалогічному мовленні – мета нашої статті.

У славістиці комунікативний аспект речення став окремим об'єктом вивчення у 20-40-і роки минулого сторіччя. Це звичайно пов'язується з іменем В.Матезіуса. Після праць В.Матезіуса вчення про актуальне членування отримало подальший розвиток. У чеській лінгвістиці ця теорія глибоко була розроблена у працях Ф.Данеша, Я.Фірбаса, П.Адамця, Й.Містрика. У мовознавстві радянського періоду обговорення питань комунікативної структури речення було розпочате О.О.Шахматовим. Уже в 30-ті роки до них звернувся В.Г.Адмоні [11]. Теорія актуального членування опрацьовувалася і в лінгвістичних працях вчених інших країн. Так, на матеріалі російської та німецької мов (у зіставленні) цю проблему досліджувала К.Г.Крушельницька [10], на матеріалі української – І.Р.Вихованець [3].

Зроблено ряд спроб досягнути специфіку актуального членування в межах діалогічної єдності [1; 9; 12; 13].

Кожна діалогічна конструкція орієнтована на конкретну ситуацію, конкретного співбесідника, конкретне ставлення мовця до предмета мовлення, конкретну імпровізацію у процесі мовлення. Саме тому, коли ми вичленовуємо з діалогу речення як найменшу відносно закінчену одиницю повідомлення, слід урахувати його залежність від інших одиниць, безпосередньо пов'язаних з ним за змістом та структурою, тобто з тим, що Н.В.Глаголев називає «лінгвістичним макроконтекстом» [4, с.60]. З іншого боку, внутрішні зв'язки, інтонаційна завершеність та відносна комунікативна самостійність («мікро- контекст» [4, с.61]) дозволяють відмежувати речення у мовленнєвому потоці. Тому механізм комунікативного аспекту зрозумілий тільки за умови, якщо ми розглядаємо речення в конкретному мовленнєвому контексті, у якому це речення функціонує як висловлення.

Мовну практику людини, її мовні вчинки можна поділити на чотири комунікативні типи – розповідь, питання, спонування й оклик. Кожен з цих комунікативних типів мовлення має специфічні лексичні, синтаксичні та інтонаційні особливості, які, власне, і розрізняють їх на рівні мови як окремі комунікативні типи речень. Особливо яскраво виявляється ситуативна зумовленість та взаємозв'язок мовних вчинків (реплік) співрозмовників у діалозі. Засоби та характер спрямування мовлення в першій та наступних репліках діалогічної єдності дещо відмінні. Так, у перших репліках діалогічних єдностей використовуються такі синтаксичні конструкції, в яких інтонація або окремі елементи структури вказують на комунікативну спрямованість наступних висловлень. Синтаксичну позицію першої репліки діалогу переважно займають питальні речення (власне питальні, питально-стверджувальні, питально-спонукальні та ін.), оскільки вони є класичним прикладом речень, незакінчених у логіко-змістовому плані. Однак на вказані репліки не поширюються риторичні запитання та питально-заперечні структури.

У перших репліках діалогічних єдностей нерідко трапляються й спонукальні речення, які теж комунікативно орієнтовані на наступне мовлення. За допомогою свого змісту, інтонації та структурних елементів спонукальні речення виражають бажання мовця примусити співбесідника до певних дій. Співбесідник же у своїй репліці так чи інакше реагує на це спонування (виражає згоду або незгоду із сказаним, сумнів, заперечення і т.ін.). У цьому закладена значеннєва основа для утворення діалогічної єдності. Структурні типи спонукальних речень-реплік різноманітні: «*Гляньте, відьма наша нас доганяє!*» (О.Гончар); «*Ану, марш у ліжко, я вам зараз чайку з сахарничком принесу*» (С.Журахович); «*Галя. Пустіть же, якщо любите...*» (М.Старицький).

Комунікативна спрямованість реплік-стимулів на наступне мовлення реалізується також за допомогою таких розповідних та окличних речень, в яких міститься недостатньо розвинена думка :

- *Що ти в ньому знайшла хорошого?*
- ***Бо він не такий, як інші.***
- *А який?*
- *Він сміливий і справедливий* (Г.Тютюнник).

У виділеній конструкції думка недостатньо поширена, що викликає питання співбесідника, яке й спонукає до продовження мовлення. У книжному мовленні таких реплік уникають, в розмовно-побутовому діалозі – вони звичайне явище, оскільки у складі діалогічної єдності змістова недостатність їх знімається.

На відміну від реплік-стимулів, репліки-реакції комунікативно орієнтовані на попереднє мовлення. Основним засобом вираження цієї орієнтації є структурна зумовленість наступних реплік попередніми:

- *Проте вагончиків ще підкинути обіцяють.*
- *Один обіцяв, та вмер, тепер другий обіцяє* (О.Гончар).

Спостереження свідчать, що співвідношення комунікативних різновидів речень у межах діалогічної єдності може бути різним. Якщо виходити з традиційної класифікації (декларатив (розповідність), інтеррогатив (питальність) та волюнтатив (спонукальність)), то співвідношення цих характеристик у двокомпонентній діалогічній єдності дасть повний набір їх можливих комбінацій. Крім того, оскільки інтеррогативи структурно диференціюються (загальні; часткові; альтернативні; уточнюючі; зустрічні; питально-стверджувальні; питально-спонукальні і т. ін.), а волюнтативи розрізняються за ступенем категоричності, то тип інтеррогатива й волюнтатива суттєво може впливати на вид реакції

співрозмовників, тобто набір цих комбінацій комунікативних типів речення в межах двокомпонентної діалогічної єдності можна деталізувати. У межах багатоконпонентних діалогічних єдностей подані комбінації можуть співіснувати.

Відображаючи дійсність в її практичній суспільній свідомості, речення виражає віднесеність змісту мовлення до дійсності, тобто з діалогічним реченням, як і з будь-яким взагалі, тісно пов'язана категорія модальності. Експресивна насиченість, спонтанність та динамічність діалогічного спілкування передбачають різного роду модальні трансформації. Так, конструкції питальних речень у діалозі можуть виражати різні модальні значення (а не лише питальне): експресивне ствердження або заперечення, спонування до дії. Наприклад, у діалогі нерідко вводяться емоційно виразні речення питальної структури, які за певних умов стають у репліці окличними і набувають констатаційного значення: *«Який я тобі хазяїн, он бери банку коричневої і давай освіжжай гаража»* (О.Чорногуз); *«Що ж зробиш, Григорію, здавна сказано: сила солому ломить»* (О.Десняк).

Як бачимо, оформлена у такий спосіб репліка переймає на себе максимум уваги співрозмовника, стає емоційним центром відповідної частини діалогу, який у такий спосіб значно поживляється та драматично загострюється. На об'єктивно-модальне значення таких речень накладається яскраве експресивне забарвлення.

Важливо відзначити, що у реалізації комунікативної настанови репліки в діалозі важливу роль відіграє інтонація. Як одиниця фонетичного рівня інтонація вступає в певні взаємовідношення з одиницями граматичного та лексичного рівнів і одночасно з ними бере участь у процесі реалізації думки. Діалогічне мовлення має ряд інтонаційних особливостей. Спостереження над діалогічними єдностями літературно-художніх творів показують, що інтонаційна взаємодія та взаємозумовленість можлива тоді, коли репліка-стимул синтаксично не завершена, а репліка-реакція є її продовженням:

– *Ось уже як Толя прийде... – вів на своє Олекса.*

– *Ну, тоді і зовсім легко буде. Піде в причіплювачі, а там і на тракториста вивчиться...* (В.Міняйло).

Інтонаційну зумовленість наступної репліки попередньою спостерігаємо й при паралелізмі суміжних реплік:

– *Ой спасибі ж вам, що справедливу правду кажете!*

– *Спасибі й вам, Мартуню, що правди слухаєте!* (В.Міняйло).

Однак інтонаційна співвідносність реплік не завжди є обов'язковою. «Інтонація питання, – пише В.С.Федосєєва, – може лише стимулювати певні відтінки інтонації відповіді, але в кожному окремому випадку за інтонацією питання не можна точно передбачити і визначити можливу інтонацію відповіді» [14, с.10]. Інтонація за певних обставин може навіть контрастувати із семантикою цілісного висловлення: *«Еге, будемо тебе ждати, доки ти тут намоняєсиш»* (Г.Тютюнник).

Комунікативний ярус складного діалогічного речення має стосунок і до його семантики, і до його формально-граматичної структури. Пристосовуватися триярусній мовній структурі речення до умов, в яких відбувається діалог, допомагає актуальне членування. З погляду комунікативного синтаксису речення ділиться на дві частини – тему (дане) й рему (нове). У темі повторюється частина інформації з попереднього речення тексту, і це повторення виконує функцію сполучної ланки. Нова інформація, яка міститься у ремі, розвиває, збагачує зміст висловлювання, рухає думку вперед. Таким чином, актуальне членування вводить репліку в контекст діалогічної єдності, де тема виконує роль спільного фонду. Тому діалогічна репліка, відірвана від контексту й досліджувана без урахування ситуації, втрачає комунікативний аспект і може розглядатися тільки у раціонально експресивному плані, тобто як така, що виражає загальний логічний зміст певної думки, її мовний варіант, з чітким розподілом на рему і тему. І тільки на комунікативному рівні встановлюється пізнавальна значущість теми і реми для співрозмовника в момент акту комунікації.

Існують різні погляди на рематичність питального елемента. Так, Я.Фірбас вважає його перехідним елементом від реми до теми питання, що ґрунтується на переконанні: рема питання та інтонаційний центр повинні обов'язково збігатися [15, с.58]. Заперечуючи Я.Фірбасу, В.С.Шевякова доводить, що питальний елемент завжди є ремою питання, навіть коли він і не підкреслюється інтонаційно [16, с.111].

Як бачимо, виділення у питальній репліці семантичного ядра повідомлення становить значні труднощі. Очевидно, що при визначенні функціонального статусу питального елемента необхідно врахувати функціональний аспект самого речення. Функціональна подвійність речення-репліки, з одного боку, пов'язана з вираженням думки як акту, відображенням дійсності (раціонально-експресивний аспект), з другого боку, речення-репліка являє собою повідомлення, що передає певну інформацію реципієнтові (комунікативний аспект). Отже, в першому випадку речення відображає абстрактну структуру думки, в другому – структуру повідомлюваного у даний конкретний момент спілкування. Тому тема-ремі відношення у межах питальної конструкції встановлюються у кожному окремому акті комунікації, стосовно лише даної мовленнєвої ситуації. Вважаємо, що розглядати процес творення питального висловлення на комунікативному рівні, диференціацію його змісту, теми і реми слід проводити з урахуванням того, що питання є складником діалогічної єдності, яка є новим значенням, що виникає із зв'язків і взаємодії кількох комунікативних одиниць, які входять до її складу. Сутність діалогічної єдності, як і будь-якої надфразної єдності, полягає у тісних значеннєвих зв'язках теми і реми, її складників. Однією з особливостей є побудова наступної репліки з урахуванням характеру актуалізації змісту попередньої, зокрема, тема другої містить семантику реми першої.

Аналіз великого фактичного матеріалу дозволяє речення-репліки з питальним словом поділити на дві групи: немарковані питання, тобто невідзначені певною ускладненістю думки, і марковані питання, в яких така ускладненість думки наявна і виявляється в особливому логічному, емоційному або стилістичному підкресленні. Маркованість/немаркованість репліки з питальним словом розрізняється нами на комунікативному рівні. Тема таких немаркованих речень звичайно контекстуально незалежна, її реалізація необхідна для досягнення мети комунікації, тому такими питальними конструкціями, переважно, починається діалог. Залежно від контекстуально-ситуативних умов спілкування комунікативна цінність тематичних елементів питання може настільки зменшитись, що їх участь у передачі

функціонального спрямування питального висловлення стає факультативною. Це спостерігається у тих випадках, коли такі елементи містять значення, відомі з попереднього контексту, і вони, звичайно, опускаються. Наприклад:

- Скажіть, що ви думаєте зі мною робити?
- Ви у нас в полоні, наш обов'язок – вилікувати вас.
- А потім?
- Це залежить від вас... (Д.Ткач).

Цікавою є комбінація реплік, одна з яких (переважно репліка-реакція) являє собою риторичне запитання:

- *Роботи поки що розгортаються вишр, а нам треба заглиблюватись у виконання проектних вимог у повному обсязі.*

- *Невже б ваш батько був радий з того, що його син зупиняє дві великі українські ріки, не пускає з їхнього стоку в Чорне море і тим самим ставить під загрозу саме існування і рік, і моря?* (О.Сизоненко).

Функціональна спрямованість таких конструкцій полягає в тому, щоб звернути увагу, підсилити вплив певної інформації, втягнути в діалог. Якщо основною цільовою настановою питального речення є безпосереднє спонукання слухача до відповіді, дії, певного мовленнєвого акту, пов'язаного із змістом питального речення, то критерієм риторичного запитання на семантичному рівні є те, що воно не містить запиту про невідоме і не вимагає відповіді. Відповідь наявна або в самому риторичному запитанні, або вона зрозуміла з попереднього контексту. Додаткове емоційне забарвлення повідомлення, вираженого риторичним запитанням, сприяє підсиленню його впливу на адресата, переконанню у правильності даного повідомлення, а також спонукає до певної дії чи висловлення, необхідність яких випливає з повідомлення мовця.

Вище були розглянуті такі конструкції-репліки, що являють собою один певний комунікативний тип речення. Діалогічне ж мовлення використовує й такі своєрідні побудови, де актуалізація реми відбувається шляхом діалогізації висловлення, тобто в межах одного речення-репліки комбінуються питальне речення і, наприклад, розповідне: «*Чого я не знаю, так це те, чия була ініціатива! – верещав Шнир'ов, червоний і раптово спітнілий*» (О.Сизоненко).

Питальна частина таких побудов виконує функцію теми, а відповідна – функцію реми.

У складі діалогічного речення його функціональні та структурні компоненти можуть бути у різних співвідношеннях: в одних випадках вони відповідають одне одному (граматичний центр речення є головним і за своєю комунікативною значущістю), в інших – ця відповідність порушується (формально залежні конструкції у діалозі можуть виступати в ролі ядра висловлення). Проте існування вказаної невідповідності не ускладнює процесу спілкування, тому що граматичний і функціональний аспекти речення не ізольовані один від одного, вони знаходяться в постійній взаємодії і являють собою діалектичну єдність.

У діалогічному мовленні регулярними є такі складні конструкції, в яких спостерігається повна відповідність формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структури на рівні предикативних одиниць та компонентів складного речення-репліки: член речення – синтаксема – темо-ремні центри (підмет - суб'єктна синтаксема – тема; присудок – предикат – рема; предикативна одиниця – семантично елементарне речення – тема (або рема) і т. ін.), тобто одиниці різних рівнів представлені експліцитно. Частіше між формально-синтаксичною, семантико-синтаксичною та комунікативною структурою складного речення в діалогічному мовленні наявна невідповідність (повна або часткова). Полоси цієї невідповідності репрезентовані формально-синтаксичним та комунікативним аспектами.

Часто невідповідність формальної та комунікативної структур пов'язана з тим, що головна з формально-синтаксичного погляду частина складнопідрядної конструкції не є ядром висловлення, а підрядний компонент такої конструкції може виконувати функцію реми. Наприклад:

- *Навіщо ж тебе ховати?*
- *Сховайте, бо не можна мені додому* (Є.Гуцало).

У зв'язку із зміною звичайного порядку розташування підрядної та головної частини у репліці може бути наявна повна невідповідність :

- *Навіщо гостинці?*
- *А щоб довше ти жив, то гостинців тобі принесла* (В.Міняйло).

Ущільненість мовних засобів, зумовлена потребами діалогічного спілкування, сприяє тому, що компоненти теми часто представлені не в повному обсязі, а іноді тема взагалі представлена імпліцитно, на першому ж плані перебуває рематичний центр висловлення. Наприклад:

- *Чому не здали одразу після повернення з армії?*
- *Бо поки дощукався тої схованки!* (В.Міняйло).

Іноді в репліці-відповіді може бути наявне лише слово-речення (еквівалент речення), в якому відсутні члени речення, а саме складне речення і його рематичний центр відсутні. У такому разі наявний своєрідний парадокс у формально-синтаксичному (але не комунікативному) плані :

- *А знаєш, що воно?*
- *Ні.* (М.Стельмах).

Звичайно, у діалозі найважливіша роль належить вербальним засобам. Інші складові виконують допоміжну функцію, хоча їх не можна вважати другорядними. Як зауважив Ф.С. Бацевич, «фактично, не вони вмонтовані у вербальний контекст, а, навпаки, вербальний компонент вмонтований у невербальну сферу як щось відпочаткове. ... Саме тому, вважаючи вербальний компонент основою комунікації, не варто ігнорувати інші її компоненти, навіть якщо вони мають вигляд зовнішніх і часом малосуттєвих уведень у вербальний корпус» [2, с.81].

Звичайно в процесі мовлення ми виділяємо жестом певні мовленнєві сегменти, що містять у собі логічний наголос. Тим самим жест пов'язується з актуальним членуванням висловлення, відіграючи роль «суперсегментної

одиниці» [7, с.238]. Нерідко функцію репліки-реакції доповнює жест, який і стає відповідником комунікативній настанові репліки-стимулу: «*Беріть її, хлопці, й везіть у комендантуру, а як тікатиме... – Й він виразно клацнув язиком*» (В.Міняйло).

Як бачимо, синкретичність мовленнєвої ситуації зумовлює той факт, що семантика діалогу формується за участю позамовних компонентів, які мають комунікативну значущість. Що більше знайомі співбесідники, що більше вони володіють інформацією, яка є об'єктом їх спілкування, то меншу кількість одиниць із знакового поля мови вони використовують, досягаючи повного взаєморозуміння. У крайніх випадках звуковий матеріал мовленнєвої комунікації редукується до випадіння, тоді ядром висловлення, його ремою, стають кінетичні знаки разом з предметами, що заступають знаки словесні і входять до складу мовленнєвої ситуації:

- *Скажіть, чи можна там когось дошукатись?*

Старий махнув рукою ще й головою покрутив (О.Сизоненко).

Діалогічне мовлення часто використовує незакінчені висловлення. Щодо комунікативної організації цих побудов, то слід відзначити: у процесі передачі інформації релевантною є комунікативна структура висловлення, яка, в разі його незавершеності, деформується. Аналіз матеріалу показав, що адекватне сприйняття незавершеного висловлення можливе лише у випадку, коли рема виражена повністю або частково представлена в його незакінченій частині, або існує реальна можливість її відродження за допомогою паралінгвістичних факторів. У випадку абсолютної відсутності реми однозначне розуміння незакінченого висловлення проблематичне.

Таким чином, процеси утворення думки, під впливом яких формується двобічна мовна комунікація з безпосереднім контактом, призводять до «нерівномірної чіткості повідомлюваного змісту і до його нерівномірно повного вираження» [8, с.21]. Безпосередній контакт примушує мовців постійно рахуватися не лише з тим, що співбесідник справді висловив за допомогою мовних засобів, але й з тим, що впливає з його поведінки, з тим, що відомо про співрозмовника до моменту діалогу. Все це впливає на імпліцитне/експліцитне вираження змісту висловлення. Очевидно, має рацію К.Кожевнікова, пропонуючи розрізнити імпліцитність у вертикальному плані (між репліками) та у горизонтальному (імпліцитність, зумовлена знанням позамовної дійсності) [8, с.21-28].

Крім того, безпосереднє мовне спілкування людей відбувається в умовах певних загальних уявлень і понять про предмети та явища, однакову суспільну та мовну поведінку, загальну комунікативну реакцію. Все це Н.В.Глаголев пропонує назвати «коінтенцією» [5, с.5], без якої неможливо уявити розуміння та передачу думок. Саме «коінтенція» дозволяє співбесідникам розуміти один одного з півслова, нерідко вгадувати наперед те, що скаже співрозмовник, і навіть певною мірою пояснити випадки, коли людина все розуміє, а висловити не може. Ось чому важливо не ігнорувати її імпліцитну присутність та вплив на форму вираження думки.

Залежність діалогічного речення від лінгвістичного та екстралінгвістичного макроконтексту зумовлює, здебільшого, мовну економію, а його емоційність та спонтанність – мовну надлишковість. Якщо виявом економії мовних засобів діалогу є еліпсис, то одним із виявів діалогічної надлишковості є антиеліпсис – позначення вже згаданого об'єкта двічі:

- *А ти не знаєш, де поділася Анна Зеленька?*

- *Ні, не знаю, де поділася Анна* (Г.Тютюнник).

Вважається, що в питально-відповідній формі діалогу звичайна неповнота формально-граматичного складу речення повинна розглядатися як норма, а не відступ від неї, оскільки вона впливає із специфіки питально-відповідної форми діалогу, зумовлюється нею і для неї є типовою. Тому в загальних випадках стилістично небажане використання повних речень у функції непочаткових реплік діалогу. Однак спеціальна мотивація може зробити використання повної конструкції (антиеліпсису) у функції відповідної репліки виразним стилістичним засобом підсилення емоційного компонента висловлення. Завдяки антиеліпсису вдруге вербалізована тема виділяється, однак з погляду актуального членування речення основне цільове призначення такого прийому полягає в додатковому, експресивному підкреслюванні реми. Інакше кажучи, обираючи відповідну конструкцію, мовець керується рядом факторів: семантичними відтінками, якими відрізняються побудови, уявленням про те, яка з синонімічних конструкцій найбільше підходить до даної граматичної та структурно-семантичної модифікації, нарешті, вибір відбувається відповідно до комунікативно-стилістичної настанови. Як справедливо зауважив А.П. Загітко, «одне речення корелює з множинністю висловлень як його реалізаціями. Значення речення і значення відповідних висловлень слід розрізнити. Щодо речення висловлення набуває певних додаткових смислів, пов'язаних з інтенціями мовця, умовами мовленнєвого і немовленнєвого кортежу й іншими параметрами мовленнєвої ситуації» [6, с.3].

Аналізуючи відповідність репліки-реакції комунікативному завданню репліки-стимулу, доходимо висновку, що вона може бути повною, частковою або, навіть, взагалі бути відсутньою, як, наприклад, у такому діалозі:

- *Хома. Не журишь, Марусечко, не сумуй! Йй-богу, не варт він того, щоб серденько за ним умлівало!*

- *Маруся (зовсім не слуха). Значить не любить і не любитиме... а ще чим далі... більше ненавидіти буде!*

- *Хома. Я знаю, тепер тобі трудно буде передужати свою муку, а тільки переможись... то зараз і одяжесе...*

- *Маруся. А чим далі... все більше ненавидітиме...* (М.Старицький).

У наведеному прикладі співрозмовники фактично не слухають один одного, результатом цього є абсолютна невідповідність змісту репліки-реакції комунікативній настанові репліки-стимулу.

Рідше в літературно-художніх діалогах трапляються випадки, коли ініціативу бере в свої руки один з мовців, а інший лише подумки реагує на його репліки, не висловлюючись. Часто репліки першого мовця в таких випадках набувають монологічного характеру, а «репліки» другого менш розгорнуті. З погляду учасника діалогу, який мовчить, діалог відбувається традиційно. З погляду іншого, діалог стає одностороннім, цей мовець не отримує фактичної репліки-реакції, що могла б слугувати стимулом для подальшого розвитку діалогічного мовлення. Такий стимул утворює мовець

сам собі подумки і відповідно до нього буде наступну репліку (або мовчання співрозмовника і є тим стимулом, що дозволяє висловити наступну думку іншому співрозмовникові).

Таким чином, переважна більшість реплік діалогу функціонально двопланова. У діалогічному ланцюжку трапляються й функціонально-однопланові репліки (вони звичайно або починають діалогічну єдність, або завершують задану тему діалогу). Комунікативна організація складного діалогічного речення не завжди відповідає його формально-синтаксичній організації. Цим зумовлюється і той факт, що в межах предикативних частин складних речень-реплік часто відсутні важливі з формально-синтаксичного погляду компоненти, а розташування цих частин виражає актуальне членування складного речення-репліки в цілому. У межах діалогічної єдності про тему-ремні відношення можна говорити як у рамках окремого складного речення-репліки, так і в рамках сполучення реплік, оскільки діалогічні репліки, в переважній своїй більшості, є структурно й семантично недостатніми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашина В. М. Взаємодія комунікативної і структурно-сислової організації синтаксичних одиниць / В. М. Абашина // Мовознавство. - 1982. - № 1. - С. 17-20.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. - К.: Наук. думка, 1992. - 224 с.
4. Глаголев Н. В. Лингвистическая основа экономии и избыточности в синтаксисе разговорной речи (на материале немец. языка) / Н. В. Глаголев // Ученые записки 1-го Моск. ин-та ин. яз. им. М. Тореза. - М., 1967. - Т.37. - С. 56 - 83.
5. Глаголев Н. В. Языковая экономия и языковая избыточность в синтаксисе разговорной речи: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Н. В. Глаголев. - М., 1967. - 20 с.
6. Загнітко А. П. Прагматичний аспект речення і прагматичний рівень висловлення / А. П. Загнітко // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць РДГУ. – Вип. 13. – Рівне, 2005. – С. 3-7.
7. Капанадзе Л. А., Красильникова Е. В. Роль жеста в разговорной речи / Л. А. Капанадзе, Е. В. Красильникова // Русская разговорная речь. - Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1970. – С. 235 - 241.
8. Кожевникова К. Спонтанная устная речь в эпической прозе / К. Кожевникова. - Praha, 1970. - 165 с.
9. Кручинина И. Н. Об одном способе линейной организации сложного предложения / И. Н. Кручинина // Синтаксис и норма. - М.: Наука, 1974. – С. 235 - 249.
10. Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысле членении предложения / К. Г. Крушельницкая // Вопросы языкознания. – 1956. - № 5. - С. 55-67.
11. Николаева Т. М. Актуальное членение - категория грамматики текста / Т. М. Николаева // Вопросы языкознания. - 1972. - №2. - С. 48-55.
12. Пенькова Г. А. Диалогические единства в современном французском литературном языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Г. А. Пенькова. - JL, 1972. - 22 с.
13. Теплицкая Н. И. К вопросу об актуальном членении диалогического текста / Н. И. Теплицкая // Сб. науч. трудов МПТИИЯ. - М., 1974. - Вып. 82. - С. 294 - 297.
14. Федосеева В. С. Интонация ответа в современном русском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / В. С. Федосеева. – М., 1951. – 22 с.
15. Фирбас Я. Функции вопроса в процессе коммуникации / Я. Фирбас // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 55 – 66.
16. ШевакOVA В. Е. Актуальное членение вопросительных предложений / В. Е. ШевакOVA // Вопросы языкознания. - 1974. - №5. - С. 107-117.

The article deals with research of peculiarities of complex sentence communicative organization within dialogue speech, it is mentioned that most of dialogue remarks are dual functionally, often there is no correspondence between communicative and formal syntactic organization of complex sentence as a remark.

Key words: unity of dialogue, communicative aspect, theme rheme, formal syntactic aspect.

Н. П. Щербачук

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ ТА ЗАСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ-РЕПЛІКАХ

У статті досліджуються тенденції темо-ремних відношень та засобів їх вираження простих речень у межах діалогічних єдностей типу питання-відповідь на матеріалі художніх творів. Представлені висновки про вплив діалогічного мовлення на специфіку актуального членування у структурі простих речень.

Ключові слова: актуальне членування, тема, рема, висловлення, просте речення, діалогічне мовлення, репліка-стимул (запитання), репліки-реакція (відповідь).

Сучасне мовознавство в останні десятиріччя, крім детального аналізу семантичних категорій, інтенсивно розробляє положення щодо функціонування мовних одиниць в умовах реального спілкування, тобто у сфері мовлення.

Репрезентацію речення, яке реалізується в конкретній ситуації спілкування і є мінімальним складником мовленнєвого акту, становить висловлення як динамічна структура. На думку А.П.Загнітка, речення виступає первинним, а висловлення складає його надбудову [1, с.3]. Воно, орієнтуючи на важливу в даний момент інформацію, допомагає відобразити цю ситуацію в актуальному для мовця аспекті. Тому комунікативна мета кожного висловлення відображається в *актуальному членуванні* (АЧ), здатного поділити конструкцію на дві нерівнозначні частини – тему і рему, які утворюють інформаційну структуру.

Основоположником учення про актуальне членування вважають чеського науковця В.Матезіуса, який заклав основи багатьох сучасних теоретичних та практичних досліджень у цій галузі.

Розробкою загальних проблем теорії функціональної перспективи речення в різні часи займалися такі зарубіжні мовознавці, як І.П.Распопов, К.Г.Крушельницька, В. Адмоні, А.С.Бархударов, Я. Фірбас, О.Б. Сиротиніна, О.В. Падучева, І.І.Ковтунова, І.І. Панова, Г.Г. Почепцов, Т.І.Кормановська та інші. Серед українських дослідників слід звернути увагу на